

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора Попова Володимира Юрійовича на дисертацію Готича Михайла Івановича «Рецепція християнського персоналізму Августина в сучасній православній теології», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Особа Августина Аврелія посідає особливе місце не лише в патристиці, але й у всій західній філософії. Карл Ясперс називає його поряд з Платоном та Кантом засновником певного типу філософування. Августин був одним з небагатьох мислителів, що набув слави ще за свого життя, одним з небагатьох, що поєднували в собі мудрість, освіченість та святість. Це було досить точно відмічене у написі на фресці першої половини VI сторіччя у Латерані, яка є найбільш давнім зображенням святого: «*Diversi diversa Patres, sed hic omnia dixit Romano eloquio, mystica sensa tonans!* (Різні Отці церкви пояснювали ряд речей, однак тільки він сказав все латиною, виклав таїнства громом свого величного голосу!)».

Ще більш важливою є фігура єпископу Гіпонського в історії християнської теології. Можна погодитися з сучасним швейцарським теологом Гансом Кюнгом, який вважає, що Августин заснував середньовічну парадигму християнського мислення, а отже, його значення є настільки великим, що поруч із ним можна поставити лише кількох інших богословів першої величини – Оригена, Лютера, Шлейермахера, Барта. Незважаючи на певне дистанціювання православного богослов'я від певних ідей Августина Блаженного, його теологічні підходи вплину на традиційну та сучасну православну теологію. Можна сказати, що дослідження рецепції християнського персоналізму Августина в сучасній православній теології має значення не лише для історії теології, а й для розвитку всієї сучасної православної доктрини. Звичайно, ми далекі від думки, що рецепція

Августина сьогодні визначає світогляд значної кількості християн або суспільства в цілому. Але ця рецепція є дуже важливою для інтелектуальної еліти, для філософів та теологів. Сьогодні у творах Августина намагаються віднайти нові ідеї для розвитку теорій ідентичності, соціальної теології, феноменології. Зокрема, сучасна православна думка, після кількох десятиліть критики теології Августина перейшла до нового відкриття ідей гіпонського єпископа як дуже важливого за евристичним потенціалом джерела для подальшого розвитку богословських та релігійно-філософських ідей. Августин знову став Вчителем для Православної Церкви поруч із Григорієм Ниським, Максимом Сповідником та Григорієм Паламою.

Дисертант слушно зазначає, що для адекватного аналізу особливостей православної рецепції християнського персоналізму Августина необхідна опора на методологію історико-філософських досліджень. Адже кожне богословське прочитання покликане не лише віднайти закладені самим Августином смисли, а й надавати нові інтерпретації, можливість яких сам Августин ніяк не передбачав. Історія філософії за таких умов виступає інстанцією, що повертає у богословський дискурс критичний реалізм. Так, ряд теологів взагалі закликають сьогодні при аналізі Августина і його впливу відмовлятися від використання термінів «персоналізм» і «есенціалізм» у відношенні до теології єпископа Гіпону. Історико-філософський аналіз доводить, що такі заклики богословів виникають через певні перебільшення, і говорити про персоналізм та есенціалізм у Августина можливо і необхідно. Дисертант цілком правильно розглядає напруженість між елементами персоналізму та есенціалізму як дискусію всередині християнського неоплатонізму. Це дозволяє зняти негативні асоціації щодо есенціалізму Августина, які виникли через його аналогічність до схоластичного есенціалізму. Адже якщо брати есенціалізм Августина як явище в історії неоплатонізму, що виникло під впливом учня Плотіна Порфірія, то стає очевидним, що це есенціалізм схожий не на онтологію метафізиків, а есенціалізм подібний до феноменологічної інтерпретації реальності в

сучасній філософії. Натомість, розгляд проблематики персоналізму в дисертації відбувається під певним специфічно богословським кутом зору. А саме, августинівський персоналізм розглядається не як частина інтелектуальної історії Заходу, а аналізується як частина історії розвитку християнської доктрини, особливо тріадології. Це дозволяє відійти від релігійно-філософських наративів та повернутися до критичного реалізму вже у межах історико-теологічного дискурсу. У цілому дисертація показує, що сучасна православна інтерпретація вчення Августина про Бога як радикального персоналізму є вірною. Але так само і твердження про есенціалізм цього вчення є вірними, хоча і не в тому сенсі, який приписувався православними богословами середини ХХ століття тріадології Августина. В цілому дисертант переконливо довів, що вже не можна спростувати відкриття того, що у Августина Бог є перш за все спілкуванням Трьох особистостей, а вже потім є сутністю. Це така ідентичність, у якій спілкування Трьох є не лише началом для розрізень, а і є самою тотожністю. Таким чином, вчення про єдиного Бога Августина, про суттєві властивості цього єдиного Бога, тотожні його сутності, має розглядатися у межах його персоналізму, його вчення про спілкування Трьох і не інакше. Відповідно, мова вже не може йти про есенціалізм як головне в теології Августина, але треба звертати увагу на персоналізм, виявляти усі його особливості. А тематику есенціалізму Августина слід аналізувати у руслі не лише богословського персоналізму, а й філософського мислення єпископу Гіпону. Такий загальний підхід дисертанта виявився методологічно вдалим та дозволив йому досягнути конкретних результатів, які мають характер новизни, є теоретично і практично значущими.

У першому розділі дисертант всебічно обґрунтовує власне бачення сьогоденного богословського повороту до Августина. Цілком слушно доводиться, що перш за все цей поворот походить від зацікавлення Августином, яке мали прихильники католицької «нової теології» ще в 1930-ті роки. Ідеї Августина сприяли обґрунтуванню їх головної тези про

принципову відкритість людського до Божественного, про необхідність осмислювати відносини між людиною і Богом як динамічно змінювані в міжособистому спілкуванні, а не як раз і назавжди даний порядок, у якому природне життя має бути формалізованим за певними приписами. Сьогодні Августин знову опинився у центрі уваги католицьких богословів, у зв'язку з їх пошуками несхоластичних підстав для нових богословських і філософських концепцій. Особливо це стосується феноменологічного осмислення теорій богопізнання та впливу політичної теології Августина на соціальне вчення католицької церкви. Новий бум цікавості у католицькій теології до Августина в останнім 30 років збігається з небувалим раніше зверненням до Августина у протестантському і православному богословських дискурсах. А саме, в 1988-1990 роках виникає «радикальна ортодоксія» як переважно протестантська теологія, що свідомо використовує як основний метод контекстуалізацію ідей Августина у західному постмодерному суспільстві. На початку 2000-х років відбувається звернення православної теології до спадку Августина. Щоб адекватно оцінити всі ці процеси та їх результати, необхідно не лише досконало розбиратися у тенденціях розвитку сучасного богослов'я, але й мати детальні уявлення про персоналізм Августина. І якщо у першому розділі показані особливості методологій осмислення ідей Августина в сучасній західній теології та історії філософії, то другий розділ є авторським баченням персоналізму Августина.

Слід визнати, що мати власне історико-філософське та історико-богословське бачення ідей Августина – надзвичайно важливо для успішного досягнення загальної мети дисертації. Адже інтерпретацій настільки багато і усі вони дискусійні, що необхідне власне бачення особливостей християнського персоналізму Августина. Якщо ще кілька десятиліть тому аналіз починався би із «Сповіді», то сьогодні центральним твором для дискусій про Августина став трактат «Про Трійцю». Тому детальний аналіз персоналістичної візії Бога, людини та їх відносин у трактаті «Про Трійцю» є цілком виправданим. Так само як і переосмислення «Сповіді» у руслі

реалістичного історико-філософської репрезентації ідей Августина. Автор проявляє себе як зрілий дослідник, що вміло застосовує історико-філософську та історико-теологічну герменевтики текстів Августина. Також вдалими є усі моменти застосування компаративного аналізу, оскільки порівняння із онтологією каппадокійців, із різними концепціями античного платонізму і неоплатонізму, здійснені на високому професійному рівні.

Третій розділ присвячений особливостям рецепції теології Августина в православній теології початку ХХІ століття. Аналізуються ті провідні богослови, переважно із Православної Церкви Америки, що визнали авторитет Августина як Отця Церкви та застосовують його ідеї для розвитку православної теології, яка б долала старі схоластизовані межі, старі конфесійні обмеженості, була б діалозі з філософською думкою сьогодення. Це розділ про прогресивних теологів, які плідно переінтерпретували і Августина, і власну теологію, і знаходяться на шляху до світоглядного синтезу, який би дозволяв активніше розвивати «відкрите православ'я». Слід сказати, що цей розділ можна з часом розгорнути в окрему книжку, оскільки матеріал це цілком дозволяє, і аналіз робіт провідних американських православних теологів першої величини є гостро необхідним, особливо в Україні. Чим більше тут буде розвиватися загальноправославна теологія, тим менше буде спокус звертатися до ідей релігійного фундаменталізму, до ідеологічного та політичного тлумачення православ'я.

Четвертий розділ ретельно аналізує як раз ту критику Августина, яка належить сучасним релігійним фундаменталістам. Ця критика перестала бути православним брэндом, хоча ще Володимир Лоський, Христос Яннарас та Іоанн Зізіулас протиставляли православний апофатизм та католицький есенціалізм як непримиримі позиції. Відкриття персоналістичності тріадології Августина, прийняття цієї персоналістичності як нормативної – все це відбувається в кінці ХХ і на початку ХХІ століття. Сьогодні критика Августина – це вже голос маргінальних фундаменталістів. Але аналіз їх

поглядів, здійснений дисертантом є важливим для розуміння усіх особливостей їх аргументації.

П'ятий розділ на прикладі конкретних текстів показує, як православні богослови разом із католиками і протестантами сьогодні створюють спільне бачення ідей Августина. Тут слід вказати на вміння автора зберігати критичність і науковість аналізу, даючи збалансовані оцінки тоді, коли б заангажовані дослідники схвалювали б кожну ідею сучасних богословів. Дисертант постійно повертається до власного прочитання Августина, до досягнень істориків філософії та істориків теології, виділяючи раціональне зерно в аргументації сучасних теоретиків екуменічної теології щодо кожного аспекту системи Августина, відсіюючи ті інтерпретації, які не мають опори у текстах та є довільними фантазіями сучасних християнських персоналістів. Внаслідок надана картина вдало доповнює третій розділ, надаючи можливість зробити загальні висновки про особливості рецепції християнського персоналізму Августина у православній теології кінця XX – початку XXI століть.

Із загальних позитивних рис дисертаційного дослідження Михайла Готича слід визнати також використання значної кількості джерел англійською мовою. Видно, що автор намагався засвоїти все, що написано православними богословами про Августина. Але разом із тим він показав вміння відібрати головне. Ще раз зазначимо, що православні мислителі починали сто років тому із аналізу християнського персоналізму як риси світогляду Августина, яка ґрунтується на бурхливій біографії гіппонського єпископа, що вплинуло на специфіку духу середньовічного католицизму. Останніми десятиліттями увага сконцентрована на особливостях не світогляду, а саме теології Августина як певного типу думки, певного стилю, певного методу. Цей підхід, що є радикально відмінним від каппадокійської аристотелівської методології, виявився плідним і важливим для православної теології. І дисертант зумів бути суголосним із православними теологами сьогодення у прочитання Августина, але і як науковець зумів мати власний

голос. Багато в чому це можливе саме тому, що він проявив себе не лише як богослов та історик теології, а й тому, що він зумів реалізувати себе як історик філософії.

Дисертаційне дослідження не зважаючи на цілком позитивне враження втім викликає у нас декілька невеликих зауважень.

1. Автор розмірковує про особливості рецепції ідей Августина у Володимира Лоського так ніби сама ця рецепція добре всім відома і не потребує окремого розгляду. Між тим, цікаво було б почути власну авторську оцінку інтерпретації ідей Августина Володимиром Лоським, а не лише численні побіжні зауваження з приводу долі цієї рецепції в православній думці кінця ХХ – початку ХХІ століть.

2. Залишається відкритим питання чи має власну інтерпретацію християнського персоналізму Августина такий відомий представник сучасного ісихазму як Сергій Хоружий.

3. Останніми роками оригінальні інтерпретації православного персоналізму були надані Сергієм Чурсановим та Мефодієм Зінковським. Хотілося б зрозуміти особливості їх позиції у дискусіях щодо православного ставлення до ідей Августина.

4. Також дисертація значно виграла, якби питанням рецепції ідей Августина у сучасному протестантському середовищі було приділено більше уваги. Відповідно, це дозволило б побачити деякі труднощі у екуменічному богословському діалозі, особливо щодо проблеми напередвизначення.

Висловлені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. В цілому поставлена мета досягнута. Дослідження відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Дисертація має велике практичне значення для українського богословського дискурсу, сприяє порозумінню між православними, католиками і протестантами, сприяє діалогу теології та філософії. Знайомство зі змістом дисертації, публікаціями автора та авторефератом

дають підставу для загального висновку про те, що робота Готича Михайла Івановича «Рецепція християнського персоналізму Августина в сучасній православній теології» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук,

професор, в.о. завідувача кафедри філософії

Донецького Національного університету

імені Василя Стуса

В. Ю. Попов